

Mosonmagyaróvár

Szerkesztő Bizottság:

Dömötör Tibor
Dr. Hajdu Frigyes
Dr. Nagy Györgyné

Lektorálta:

Figler András
Tuba László

A fotokat készítette:

Dömötör Tibor
Moldoványi Géza
Dr. Nagy Györgyné
Végh Béla
Zsigmond János

Készült 1000 példányban

Kedves Olvasó!

A Mosonmagyaróvári Városvédő Egyesület már megalakulása évében - 1985-ben - többirányú tevékenységet folytatott a város szépítése, védelme, fejlesztése érdekében. Bejelentéseket tett a Városi Tanácsnak a város és környezete védelmével kapcsolatosan, ajánlást dolgozott ki és adott át szintén a Városi Tanácsnak - az egyesületi tagság véleményének beépítésével - a város általános rendezési tervére vonatkozóan, megkezdte a város építészeti értékeinek felmérését, és a városban lévő műalkotások értékelő számbavételét, majd - már 1986-ban - első önálló munkájaként felújította a város északi "kapujában", a 48-as téren álló Hungária szobrot és környezetét.

A felújítási munkában Egyesületünk mindhárom szakosztálya részt vett. A munka a tér és a szobor múltjának, történetének felderítésével kezdődött, aminek első eredményeiről előadásokon számoltunk be. Egyidejűleg a Városszépítő Szakosztály - szakértői vélemény birtokában - megszervezte a szobor felújítását, s az ma már - hozzáértők keze munkája nyomán - eredeti szépségében ragyog. A Környezetvédő Szakosztály felújította a szobor közvetlen környezetét adó parkrészletet. A Propaganda Szakosztály pedig részben a szobor és a tér történetét, részben - annak Egyesületünk által kezdeményezett és megvalósított - felújításának krónikáját foglalta össze ebben a füzetben.

Egyesületünk e második kiadványával kívánunk emléket állítani első ilyen városszépítő munkáinknak, s ezzel is köszönetet mondani mindazoknak, akik ebben - városunk iránti szeretetből fakadóan - önzetlenül részt vettek és eredményesen dolgoztak.

Mosonmagyaróvár, 1987.

(Dr Nagy György)

a Mosonmagyaróvári Városvédő Egyesület
elnöke

T A R T A L O M

Kedves Olvasó! (Dr Nagy György) 3. oldal

AZ EMLÉKMŰ ÉS KÖRNYEZETE

A tér (Dr Nagy Györgyné)	6.	"
A szobor (Dr Nagy Györgyné)	8.	"
A Sínház (Cselényi Józsefné)	26.	"
A Hildegardeum (Dömötör Tibor)	32.	"
A lakóházak sora (Dr Hajdu Frigyes)	37.	"
Forrásmunkák	42.	"

A FELÚJÍTÁSI MUNKÁK

A tér (Buszek Lőrinc)	46.	"
A szobor (Lenzsér Imre)	48.	"
A kiadvány (Dr Hajdu Frigyes)	51.	"

AZ EMLÉKMŰ ÉS KÖRNYEZETE

A tér

A mai 48-as tér helyét - Magyaróvár 1787-es, színes, kéziratos térképén - a Lajta balparti malomága és a belőle kiágazó várárok kanyarja övezte részen kell keresnünk. A pozsonyi országút által kettéosztott területen, a vámházon kívül csak a kapucínusok rendházának épületegyüttese volt található.

A Lajta szabályozása után lassan feltöltődött a hajdani árter, majd fokozatosan körbe épült, s alakult ki mai alakja. A teret délről a Lajta-ág, nyugatról lakóházak sora, északról a Sóház, északkeletről, keletről pedig a Vártó, a vár és a várárok határolja.

A teret a szobor felállításakor Lenau térnek hívták, az Arad melletti Csatádon - mai nevén Lenauheimben - született oszt-rák költőre emlékezve, aki 1822-1823-ban az Akadémia, az egykori Gazdasági Tanintézet hallgatója volt. A tér átkeresztelésére - egy 1947-es tanácsülési jegyzőkönyv szerint - részben azért került sor, mert Lenau nevét idegennek érezték, részben mert a centenáriumi év közeledtével az 1848-as szabadságharcnak kívántak ezzel is emléket állítani a városban. Ezért az előterjesztés: a tér neve legyen Petőfi!

Az említett jegyzőkönyv szerint 1848-as emlékmű felállításáról is határoztak, aminek helyéül a Hansági Múzeum előtti teret jelölték ki azzal, hogy annak neve legyen 1848-as tér. A volt Polgári Leányiskola centenáriumi bizottsága viszont a Lenau teret javasolta 1848-as térnek elnevezni, amit az egykor itt lejátéscott történelmi események igazolnak is. Történelmi tény ugyanis, hogy 1848. októberében a Bécs felé tartó Jelačić utóvédjeit Móga seregei itt érték, és e tér közelében, a Lajta-hídnál zajlott le az az összecsapás, aminek során Soós János kecskeméti népfőlkelő - akiről az óvárosban utcát is neveztek el - életét vesztette.

A szobor

Impozáns emlékmű áll a város északnyugati kapujának tekintetű 48-as téren; a volt Pozsonyi 13. és 307. honvédgyalozezred első világháborúban elesett hőseinek emlékére emelték a túlélők, a hozzátartozók és a kegyelet.

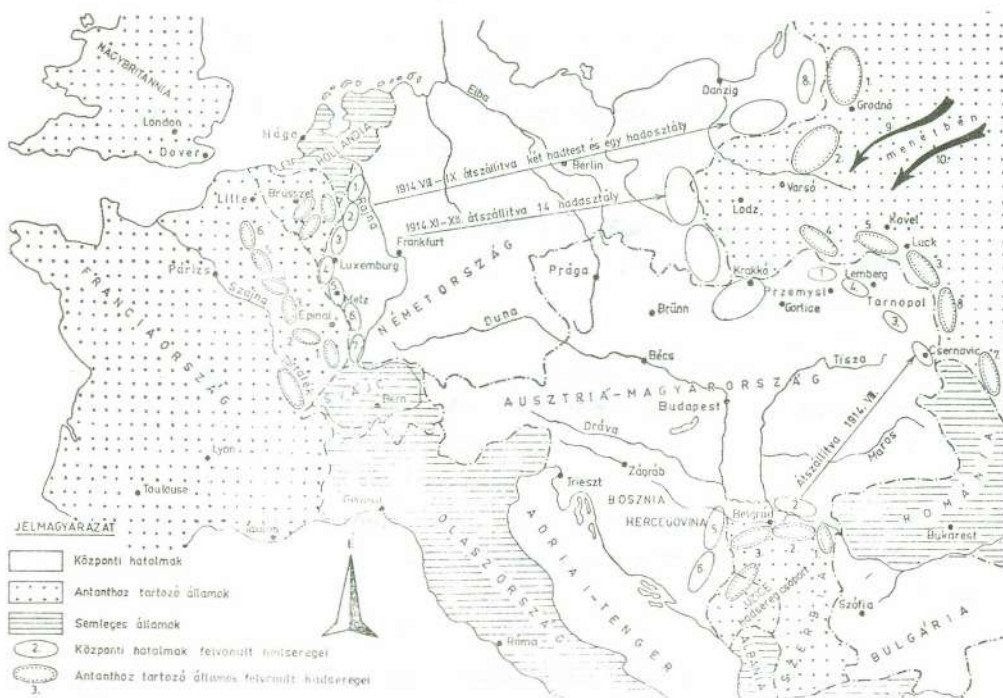
"Pozsony-Mosonvármegye, Sopronmegye csornai és kapuvári járásának magyar, német, tót legényei harcoltak együtt a szegedi h. kerület alföldi legényeivel ..." - olvashatjuk a MOSONVÁRMEGYE című újság 1938. június 9-i számában - összesen 55 ezren, s közülük 10 ezren, de ugyanennek a lapnak egy korábbi száma szerint 18 ezren estek el vagy kerültek fogságba.

És itt, most egy pillanatra meg kell állni, egy kicsit ki kell térni az akkori hadihelyzet rövid jellemzésére.

A világháborúban, amelyet csak később tiszteltek meg az "első" jelzővel, a központi hatalmak 23 millió katonájával szemben az antant 42 millió katonát állított ki. A monarchia hadseregének 7/8-a volt közös, felerészben a magyar szentkorona, felerészben az örökös tartományok országaiból toborozva. A hiányzó 1/8 részt a honvédség a népfölkelőkkel, illetve a Landwehr, a Landsturm erőkkel kiegészítve képezte.

A közös hadseregben a német, a magyar népfölkelőknél a magyar, a nemzetiségi ezredekénél pedig a nemzetiség nyelve volt a vezénylés nyelve. A későbbiekben, a nagyarányú emberveszteség miatti feltöltéseknél, a nyelvi hovatartozást már nem tudták figyelembe venni, ami komoly nehézséget jelentett a vezénylésnél és a megértésben.

A monarchia 112 katonai kerületéből 42 a magyar korona, 4 Bosznia-Hercegovina, a többi az örökös tartományok területére esett. A körzetenként és nemzetiségenként önállóan szervezett,

2. kép

Hatalmi csoportosulások az első világháború kezdetén, Galántai (1974): "Magyarország az első világháborúban" című könyvének melléklete szerint.

közel azonos felépítésű ezredek, dandárok, hadosztályokból 16 hadtestet alkottak, amiből 6 hadsereget szerveztek a hadsereg-főparancsnokság - Armeeoberkommando (AOK) - vezetése alatt. A hadsereg-főparancsnok Frigyes Mária Albrecht királyi főherceg volt, aki élete utolsó 16 évét - 1920-tól, az 1936. december 31-én bekövetkezett haláláig - Magyaróvárott élte.

A fegyveres állomány békeidőben 450 ezer, a tartalékokkal együtt 1,5 millió főnyi volt. A létszám a kiképzetlen 21 évesekkel és az elbocsátott 33-43 évesekkel együtt elérte a 3 milliót. E számot 4-5 millióra növelték a hadkötelezettség 18-tól 50 éves korig történt kiterjesztésével.

Állandóan a fronton volt 2-3 millió katona, s - a 4 milliós

veszteséget számolva - a monarchia összesen 8-11 millió embert mozgósított. A mozgósítás a lakosság 17 %-át, ezen belül a magyar korona országaiban közel 20 %-ot - majd 4 millió embert - érintett. A magyarországi nagyobb arány azért adódik, mert a jobban iparosodott Ausztria "értékesebb" ipari munkása helyett az inkább nélkülözhető vagy hadifogollyal pótolható alföldi magyar parasztot sorozták be. Került az egész 70 milliárd koronába, amiből mi álltunk 25-öt!

A politikusok 1915. júliusában - az emberanyag és a készletek figyelembe vételével - még nyolc hónapi háborúskodás lehetőségét látták. Tény, hogy a teljes emberveszteség 75 %-a az első két évre esik. A háború második felében számottevő offenzíva már nem bontakozott ki. Károlyi Mihály 1915. december 7-én felszólalt a parlament ülésén a béke halaszthatatlan megteremtése érdekében; hiába!

Hol van ebben a háborúban a pozsonyi ezred? A világháború három hadszíntéren folyt: keleten, délen és nyugaton. Mindenütt ott voltak! Tarnovkánál elhullott az ezred színe-java! Karnagyuk - mementóul - indulót komponált, ami az utolsó ezredkarnagy vezényletével az emlékmű avatásán is felhangzik majd. A wolchinai küzdelem; a boszniai és szerbiai ütközetek; a kárpáti harcok 1915. január-februárjában; a vigodai ütközet a Szeret partján; 1916. februárjában Toporouc, majd a gorlicei áttörés, ahol sokan estek fogságba. Augusztusi hőségben napi 20-25 km-es előnyomulás Gorlice, Ivangorod térségében. De ott vannak Erdélyben is a dornavatrai hármashatárnál; Olaszországban Assiagonál. Lotharingiából térnek haza Pozsonyba, teljes menetfelszereléssel, ahonnét azután 1919. január 2-3-án Magyaróvárra kell áttelepülniök. Itt volt az ezred utolsó állomása. Hivatalosan a soproni 4. ^{18.} és 76. ezredbe olvadnak be.

A nagymultú pozsonyi ezred bajtársi találkozókon élt tovább; részben Budapesten, részben a volt toborzó körzetben. A magyaróvári és a mosoni kör egyaránt 1935. őszén alakult. A méltó emlék állításának gondolata és a megvalósítás is e körök fáradhatatlan-

ságát dícséri.

Az első világháborúról - a tudományos igényű feldolgozások mellett - készültek emlékkönyvek, visszaemlékezések, ezredtörténetek. A pozsonyi 13-asokról ilyen nem készült, csupán más pozsonyi (pl. a 39. gyalogezred) vagy a pozsonyiakkal együtt harcoló alakulatok történeteiben (pl. a 76. cs. és kir. gyalogezredében), az egyes csaták leírásaiban találkozni az ezred nevével. E történeti hiány pótlására is, emlékezve ezzel is az egykori hősökre, engedje meg nekünk a Kedves Olvasó, hogy az emlékműről szólva, ejtsünk pár szót az ütközetekről, amelyekben részt vettek.

A polychrinai ütközet 1914. augusztus 23-án délben a cári orosz csapatok támadásával kezdődött. Két és fél órás tűzharc után másfél órás közelharcban a kimerült, megfogyott 76. gyalogezredet a 71-esekkel kívánták leváltani, de a csere "vorzeitig ausgeführt" volt, vagyis elsietett, amiből pánik keletkezett. Délkelet felől, a wojcieckovi erdőtől, a 13. honvéd gyalogezred támadása mentette meg az ütközetet. Este fél nyolc és nyolc óra között rohammal foglalták vissza a napközben elvesztett Polychrinát, s "még 1000 lépéssel tovább is kergették az ellenséget". A veszteség 35 % volt, amit a puskaletárból 1100-1200 főre becsültek.

"Sopron és Moson vármegyék hős fiainak ... halhatatlan dicsőségéről ... az egész világ tudomást vett" írja akkor a BUDAPESTI NAPLÓ.

1914. augusztus 28-án - a wolchínai csatában - a 13-asoknál 1000 halott és sebesült. Elesett Barta László honvédszázados is, kinek válllapját és katonakönyvét volt tanártársa, bajtársa küldte haza.

Toporoutz 1915. december 27-től 1916. január 30-ig. Ágyúzás, közelharc, gázgránátos támadások. Ez utóbbi ellen védelmet a vi-zes, esetleg konyakos zsebkendő jelent, száj elé szorítva.

A BUDAPESTI NAPLÓ akkor, január 12-én a következőket írta: "Toporoutz és Raraince. Hevesség dolgában a hosszú keleti fronton folyó minden harcot felülmúlt a besszarábiai harctéren folyó csata". Az isonzói és a franciaországi csatákból már ismert pergőtűzet az oroszok itt alkalmazták először. Az ellenség vesztesége 3000 halott és majd annyi sebesült. Bár közel ennyi volt a saját veszteség is, de könnyebb az ellenfél veszteségét számba venni!

Az egyik szakaszparancsnok - civilben pozsonyi főgimnáziumi irodalomtanár - nótát is költ a 307-esekről, amit az "A kisasszony Pozsonyban, krinolinban ..." kezdetű kuplé dallamára énekeltek:

Pergő tűzben úgy álltak,
mintha vasból volnának
egyőtől - egyig.
Hej 307-esek
Toporoutzban!

Vasárnap - 1916. február 2-án - az oroszok öt órás tűzszünetet kértek, hogy halottaikat eltemethessék. Ebből nagy senki-földi barátkozás lett, vodkával, pálinkával, szalonnával. Majdnem hadbírótság elé került az ügy! Szórványosan már 1914-től fordultak elő ilyen lazítások, de erősen üldözték, hiszen ilyenkor észlelni lehetett, hogy odaát is ember, netán ugyanolyan földművelő szorongatja a fegyvert!

Májusban az olaszok hadat üzentek, ezért az északi frontról átcsoportosításokra került sor és így decemberben a pozsonyiakat is átirányították délre. Itt megtanulták, hogy a kaverna akkor jó, ha két kijárata van, legalább 3 m kőborítás fedi és az esővíz nem áll meg benne.

"Mire a lomb lehull!" - ígérték a katonáknak ... , de a háborúnak csak nem akart vége szakadni! Se ruha, se bakancs, se lőszer, se fegyver! A piavei offenzíva előtt éheznek a katonák!

3. kép

Tallós Prohászka István: Menetpihenő
Eredetije a Hansági Múzeumban

Ezt egy öreg balmazújvárosi baka, József főherceg látogatásakor így fogalmazta meg: "Hát, ha nincs szalonna, ne viseljenek háborút!" Fejenként és naponként 50 gramm húst kaptak, ha megkapták, és a liszttel sem volt jobb a helyzet. A hivatalos osztrák katonai kiadványban az áll, hogy "a katonák azért várják a támadást, hogy ne haljanak éhen". 1917. október 24-27. között zajlott le a 12-ik isonzói csata - a kenyércsata - ahol a zsákmányból végre jóllakhattak. Az 1918. június 15-én megindított piavei offenzíva éhező, rongyos, lőszer nélküli csapatokkal, a támadáshoz szükséges legalább háromszoros erőfölény helyett majdnem azonos erőaránytal: felelőtlenység, sőt gyilkosság volt! A katonák az olaszoktól lehúzott köpenyekkel cserélték fel saját rongyaikat annak ellenére, hogy tudták, ha fogságba esnek - mint kémeket - minden teketória nélkül, a helyszínen agyonlövik őket.

A csaták szünetében kápolnákat, emlékműveket, rendezett temetőket építettek az elesetteknek. A 13. pozsonyi honvédegyalogezred negyven hősihalottjára emlékeztet a versidézet is, amit Dr Csabai István verseci tanár - az ottani harcokban részt vett tartalékos százados - visszaemlékezéseiben olvashatunk:

Krasniki dombon testük temetője;
Innen száll a lelkük a csillagos égbe!
Sarjadjon belőle diadalmas béke,
S a magyar honvédnek örök dicsősége!

De mi történt az ezreddel Magyaróvárott? A 13-as gyalogezred, 80 tiszttel és 200 főnyi légénységgel 1919. január 2-3-án települt Magyaróvárra, miután elsején Pozsonyt a cseh hadsereg vette át. A parancsnokság a Kasinóban - ma Széchenyi étterem - rendezkedett be, a légénység egy része a királyhidai határállomásra került. Belecsöppenve a békébe, élték a katonák minden napjait. Nótaszóval jártak ki a gyakorlótérre, de részt vettek a város életében is. Így január 18-án is, amikor a magyaróvári hadikönyha javára rendezett zenés jótékonyági teadélutánon az ezred zenekara játszott.

A határról és Pozsonyból érkező nyugtalanító hírek hatására - bevetésre szántan - harci készségben várnak, de beavatkozásra, közbelépésre nem került sor.

Budapest és a határváros közvetlen kapcsolatának megteremtésére március 11-én kétfedeleles repülőgép szállt le a vásártérre. A biplánon Szalay Ernő százados és Hottoway Ferenc őrmester, akik mindketten a 13. gyalogezred tagjai, s futárpilótaként érkeztek. Délután fél négykor nagy tömeg akarta látni a visszaindulást, azonban e helyett szörnyű tragédia tanui lehettek! A gép ugyanis, újra a város felett körözve, valami hiba következtében rázuhant a Schweinitz-ház (ma Lenin út 133.) udvari szárnyára, kigyulladt, s pilótái ott veszttek.

Az ezred és a repülőszövetség nevében, az óvári temetőben vettek végső búcsút a két pilótától, miközben 5, gyászszalagos repülőgép körözött a temető felett.

1919. március ídusán a szabadtéri ünnepélyt elmosta az eső, így az 1848-as forradalom évfordulójára rendezett megemlékezést a Sasban tartották. Itt Kapu Lajos mondott beszédet, aki

pár napra rá, 22-én, a "Vörös forradalom" kitörésekor a direktórium tagja lett, ma pedig a kórház előtti tér neve őrizi emlékét városunkban. A direktórium tagja lett még Leölkös Sándor alezredes és Király Aurél százados is, a 13-asoktól.

A május 4-én kitört ligetfalui ellenforradalmi zendülésben és a brucki puccsban való részvétel gyanújával 24 tisztet tartóztattak le és vittek a Markóba. Később - négy kivételével - szabadon bocsátották őket.

"A 13. vörös gyalogezred pénteken, folyó hó (május) 16-án délután zeneszóval, virágdíszben, példás renddel elhagyta Magyaróvárt" - adja hírül a helyi sajtó. Hajmáskérre vezényelték őket. A zenekar és a póttartalékosok maradtak.

A Hajmáskérre vonulók között ott van Tallós Prohászka István (1896-1974) somorjai születésű, magyaróvári festőművész is, aki - pihenőkben, később a fogságban is - sok képen, rajzon örökítette meg az akkori katonaélet viszontagságait.

4. kép

Tallós Prohászka István: Előnyomulás
Eredetije a Hansági Múzeumban

A 13. vörös ezred az 5. hadsereg alá rendelve vett részt a sajtóvölgyi frontszakasz harcaiban. Rozsnyóig érve kapják a visszavonulási parancsot. Július elsején - Pelsőcöt feladva - előbb Tokajba, majd Szolnokra vonulnak. Július 31-én - átkelve a Tiszán - még eljutnak Törökszentmiklósig, Kisújszállásig, ahol a románok gyűrűjébe kerülnek. Augusztus 2-8. között - a többi vörös csapattal együtt - lefegyverzik őket. Akiknek sikerült a körülról kicsúszni, azok a 2. vörös székely hadosztályhoz csatlakozva, augusztus 11-én érkeztek Magyaróvárra, ahol a 13. ezred póttartalékosainak zenekara fogadta őket.

A székely dandár jelenlétének köszönhető, hogy mind az osztrák, mind a román csapatok "elálltak" e terület birtokba vételétől - a korabeli sajtó véleménye szerint.

Moson megyében a Tanácsköztársaság alatt nem történt súlyos ellenforradalmi cselekmény, így nem volt szükség a forradalmi rend és fegyelem kemény érvényesítésére sem. A direktórium tagjai, a helyi vezetők, a forradalmi törvényszék és a karhatalmi alakulatok az emberiség mindenkor érvényesítésével intézték az ügyeket. Ezt még a megye régi vezetői közül a józanabb gondolkodású, nem szélsőségesek is elismerték. Az ellenforradalom bosszúja ennek ellenére véres és kegyetlen volt!

Detektívek járták a településeket, a legkisebb helységekbe is eljutottak, hogy az emberek - Tanácsköztársaság alatti - magatartását vizsgálják.

Az ellenforradalom augusztus 8-án vette át a hatalmat. A MOSONVÁRMEGYE az augusztus 17-i számában írja, hogy a megyében egész héten át folytak a letartóztatások. Bardócz Béla, Kapu Lajos, Hochfelder Lipót, Regenburger István, Peck Vince (ő királyhidai), Fleischmann Miklós elmenekültek; Klammer Béla megyei vörösrparancsnokot és Ballabene Rudolfot menekülés közben letartóztatták.

Ballabene Rudolfot, mint a direktórium tagját, kérdőre von-

ták tetteiért, majd elengedték, később mégis - összbüntetésként - 8 évre ítélték. Kegyelemmel szabadult 1922-ben, de azonnal ki is utasították az országból, mivel lakóhelye szerint - időközben - osztrák illetőségűvé vált.

Kutek Pált, aki a 13. ezredben szolgált, ok és indok nélkül tartóztatják le. A győri ügyészségre, onnan a csendőrségre, végül Ostffyasszonyfára viszik. Győrről és Magyaróvárról is verték. A letartóztatottak közül sokan a zalaegerszegi internálótáborba kerültek, de voltak, akiket "szökés közben" lőttek le, mint Békefi Árpád mérnököt a rajkai műút menti kukoricásban 1919. szeptember 14-én.

Mindezek után adódik a kérdés: a dicső múltnak, a hősi halottaknak ki állít méltó emléket? Még 1919-ben hozzákezdtek egy emlékmű építéséhez a magyaróvári templom melletti téren, de ez - az események forgatagában - nyomtalanul eltűnt. Majd gyűjtést is indítottak, aminek eredményeként a pozsonyi ezred emlékművére 1929-ig 4 ezer pengő jött össze, de 1935-ig tulajdonképpen az úgy nem jutott előbbre. 1935. őszén megalakulnak a helyi bajtársi körök, s kérelemmel fordulnak Albrecht királyi herceghez, hogy az emlékmű létesítéséhez - használatra - engedné át a kiszemelt területet, ami a Sínház és az öreg Akadémia között van. Az ott lévő fényképész-pavilont elbontani, a teret rendezni, a vártavat kicsit feltölteni kellene, és kész a mű számára az alkalmas tér. Az Akadémia építsen díszesebb kerítést; a földmunkákat 2500 pengő erejéig, az inségalap terhére, inségmunkában el lehetne végeztetni. A szobornak a tér egyik oldalán történő elhelyezése arra is lehetőséget biztosít, hogy ott később más szobor is helyet kap-hasson. Szó volt ugyanis arról, hogy a Sínház elé Frigyes főherceg lovasszobra kerül.

Az 1936-os esztendő a gyűjtési akciók jegyében telt. Még nép-ünnepélyt is rendeztek 2000 pengős bevétellel. Novemberre 12 ezer pengő jött össze. Ebből bronzszoborra nem tellett, de pályázatot sem hirdethettek, mert pályadíjra sem futotta volna. Így - személyes ismerettség alapján - felkérlik a jónevű emlékmű-szobrászt,

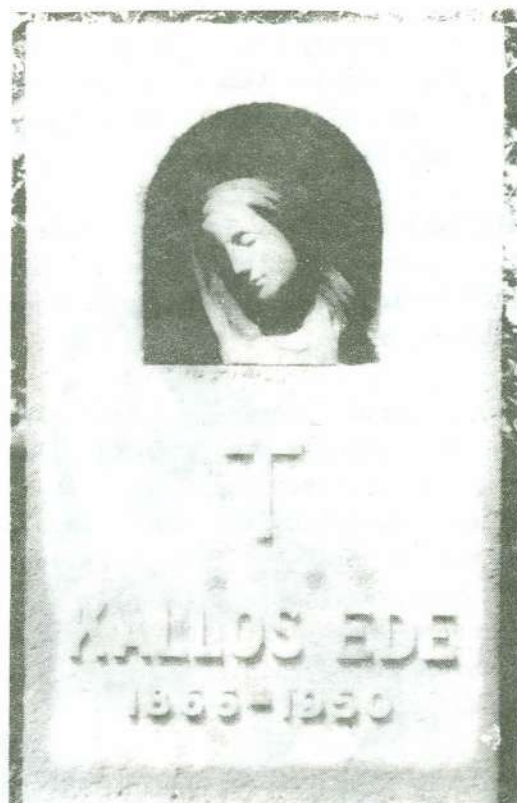
Kallós Edét, aki még november elején Magyaróvárra jött, hogy átvegye a megbízást. A hónap végén, műtermében, már be is mutatta terveit. E szerint hatalmas, bástya-szerű talapzaton Hungária megszemélyesítője lesz, jobbjaiban babérkoszorús pallossal, baljával Pozsony várát tartva. Mögötte jegenyefasor élősövénnel, esetleg várfalszerű kerítéssel.

A polgármester 1937. január 31-én, vasárnap délelőtt 10 órára "tizenkét dühös ember"-t hívott helyszíni szemlére. Köztük volt Groffits Gábor, az Akadémia igazgatója, Kováts István, a városi főmérnök és Ruff Andor, a MOSONVÁRMEGYE főszerkesztője. Ekkorra már megvolt a szobor agyagmintája, s a téren felállítva a faváz. Ennek alapján a bizottság a modellt a szerződés szerintinél kisebbnek találta. Felszólították a művészt, hogy készítsen a mintáról két fényképet; egyet előlről, egyet oldalról, és ossza be hálózatosan, hogy annak alapján a szobor hitelesen kifaragható legyen.

A harashti mészakőből készülő szobor kifaragásában a művésznek Somorjai János, Juhász Gyula, Búza Barna és a helybéli Péter György kőfaragó szobrászok segítettek.

Egy évre rá - 1938. február 6-án - "permanens bizottság" alakult. Ez eleinte kéthetenként, majd hetenként ülésezett, hol a Fekete Sasban, hol a Takáts-féle vendéglőben. Ekkor már kész a tér rendezése, májusra már állt a talapzat is. Sőt, kész az ünnepély forgatókönyve! E szerint az avatóbeszédet Albrecht királyi herceg, az emlékbeszédet Shvoy István gyalogsági tábornok fogja tartani. Országos jellegű ünnepség lesz! - ígérték. Május 22-re kész a mű, az avatást pünkösd vasárnapjára, június 5-re tűzték ki.

Az ünnepség káprázatos volt! A Szociális Misszió tagjai díszmagyarban. Piros zsinóros, csákós honvédőrmester tartja a hadimúzeumból kölcsönzött ezredzászlót, mögötte két altiszt feszít csukaszürke egyenruhában. Felhangzik a Tarnovka-induló, zeng az ezred kürtje! Dr Sattler János polgármester "megőrzésre és gondo-

5. kép

Kallós Ede síremléke a Mező Imre úti temető 33. parcellájában
Foto: Zsigmond János, a Budapesti Városszépítő Egyesület tagja

zásra" átveszi az emlékművet, húsz évvel a világháború befejezése után, s már készülődve az új világháborúra!

Az emlékmű azóta is áll és emlékeztet, s most - fél évszázaddal később - emlékezzünk meg a mű alkotójáról is.

Kallós Ede Hódmezővásárhelyen született 1866. február 22-én, s Budapesten halt meg 1950. március 11-én. Az akkori Kerepesi, ma Mező Imre úti temetőben helyezték örök nyugalomra. Mára síremlékét benőtte a borostyán, az egész parcellát felverte az ákác, avatatlan meg nem leli azt. Megkeresésünkre a Temetőgondnokság kiszabadította a sírt, a síremléken meglazult női fejet

biztonságba helyezték. Igérik, hogy a folyamatban lévő - a hazai temetőkultúrától eddig idegen - temetőrendezés során e sírt is védetté nyilvánítják, ami 25 éven túli megtartását és folyamatos gondozását fogja jelenteni.

A mester halálával felesége, Hrucsov Etelka, felszámolta a műtermet, majd leányához költözött Londonba. Időközben már ő is halott, így egyedül Kallós Mária él még, nyugdíjas ápolónőként, maga is már ápolásra szorulva.

Kallós Párizsban tanult Chapunél. Antikizáló, de realiztikus stílust követ. Nem dolgozik már irodalmi allegóriák alapján, mint a kiegyezés utáni és század eleji emlékmű-szobrászok. Járt Olaszországban, ahol a reneszánszkor műveit tanulmányozta. Hódmezővásárhelyen a magyar paraszt figuráját keresi. Rodin kortársa, de míg az "a tömbbe vájja bele a formáit, Kallós belülről fejleszti ki a formát" - ahogy azt 1908-ban kritikusa írja róla. "A márványt nem puhítja hússá, mint Rodin, nem túlhajtottan elegáns, mint Chapu. Kiforrott művészegénység".

A mesterségbeli tudáson túli művészi képességgel, friss tehetséggel jelentkező Kallós már indulásakor sok megbízást kap. A századeleji szaksajtó tele van a munkáiról írott méltató kritikákkal és kis színes hírekkel. Korabeli megítélését talán legtalálóbban egy karikatúra adja vissza, ami - az 1901-es Nemzetközi Tavasz Tárlat zsűrijéről és kiállítóiról - a KÉPZŐMŰVÉSZET című folyóiratban megjelent három oldalnyi rajzos beszámolóban található. Márk Lajos itt megjelent karikatúrái portrék vagy félalakos ábrázolások, egyedül Kallóst jellemzi teljes figurával: köpcös alakja talapzaton áll, babérkoszorúval a fején, tógában és tekerccsel a hóna alatt. Ahogy babérkoszorú van a fején azon a fényképen is, amin művésztársaival látható a hódmezővásárhelyi foto műterem előtt.

Köztéri szobrokat és síremlékeket alkot, rengeteg pályázaton vesz részt.

Köztéri szobrai zömmel a Dunától Keletre találhatók, a buda-

6. kép: A GELLÉRT-HEGYEN ÁLLT

6. kép

A szobor a Gellért-hegyen állt,
a második világháború folyamán tűnt el
Fényképe a KÉPZŐMŰVÉSZET című folyóirat,
1936. évi kötetében található

pestiek is inkább Pesten. Nagykárolyban Kölcsey, Nyíregyházán Bessenyei, Hódmezővásárhelyen és Makón Kossuth, Gyulán Erkel szobra áll. A pusztaszeri ezredéves emlékmű Árpád-alakja keze alól került ki. Az első magyar főügyész, Kozma Sándor, több más neves közéleti személyiség, politikai síremlékét ő készítette.

Síremlékein nem a halott portréját mintázza meg, hanem a mozgulat szimbólikus nyelvén fejezi ki a gyászt. Irányi Dániel síremlékén például megtört, de egészségtől duzzadó nőalakokkal fejezi ki a veszteség feletti fájdalmat. A mellszobor - itt kivételesen portré - újszerű megmunkálásával tűnik ki. Nincs válla, a mell féldomborműként tartja a finoman megmunkált fejet.

Más jellegű a Hamupipőke szobra. Bájos leányka, ölében tálból szemelgető galambokkal. De míg emlékművei talán hiánytalanul megmaradtak, a Gellért-hegyi Hamupipőke kútja mindenestől eltűnt a háborúban. Hiába, a Gellért-hegy ma sem, de az ostrom idején különösen nem volt fiatal lányoknak való hely!

Kallós legismertebb munkája a pesti Vörösmarty-szobor. Ebben közreműködött még Telcs Ede szobrász, akinek a keze alól sok plakett is kikerült, és Márkus Géza műépítész. A magyar művészet terén szerzett érdemeikért mindhárman elnyerték a Ferenc-József Rend lovagkeresztjét. A szobrot 1908. május 24-én leplezték le. "Ez az adott tér tektonikus díszítése. Alakjai nem a költő műveinek illusztrációi, nem gimnáziumi emlékek, ahogy azt a megrendelők szerették volna, hanem a halhatatlan költő hatásának szimbólumát adják".

"Kallós áhítatától és nagystílű architektúrájától, Telcs szálfínom izléséből és Márk ékesszólásából bontakozott ki a költőlélek integritása" - Molnár Géza kritikája szerint.

Kallós nemcsak szobraival volt jelen a művészeti életben, hanem igen komoly közéleti tevékenységet is folytatott. 1894-ben szervezője és alapítója a Magyar Képzőművészek Egyesületének. Hódmezővásárhelyen - Ady szerint a "másik Párisban" - tevékeny

tagja a város kulturális életének. Az itt alkotó festők, szobrászok művészeti folyóiratot alapítottak; az alapítók között van Kallós is. A giccs-gyártás helyi letörésére létrehozták a vásárhelyi majolika-gyárat, aminek igényes fenntartása erősen igénybe vette, majd ki is merítette anyagi erejüket.

A háborús évek nem kedveztek a köztéri szobrászatnak, hiszen bronzból inkább ágyút öntenek! Kallósra is mellőztetés, félreállítás, ha nem üldöztetés várt. Az újjáépítés és a hároméves terv időszaka sem az ő ideje volt még, de a jobb lehetőségeket - sajnos - már nem tudta megérni.

Halálát a SZABAD NÉP 1950. március 15-i számának "Napi Krónika" rovata így adja hírül: "A Magyar Képzőművészek Szövetsége közli, hogy alapító tagja, Kallós Ede szobrászművész, több művészeti díj nyertese, elhunyt. Temetése 16-án, csütörtökön du. 3 órakor lesz a kerepesi temetőben a Főváros által adományozott díszsírhelyen".

Ugyanez év decemberében a Vörösmarty-szobornál - a költő születésének 150. évfordulója alkalmából - ünnepélyre kerül sor, de ott már nem emlékeztek meg Kallósról.

Életében munkásságáról, műveiről dicsérő-értékelő hírek, bírálatok sokasága látott napvilágot. Ma sem jelenik meg a századforduló vagy a XX. század képzőművészetéről könyv, amiben legalább 8-10 helyen ne említenék, de összefoglaló mű máig nem készült a munkásságáról.

Útrabocsájtó városa - Párizs - nem felejtkezett meg egykori tanítványáról. A PARISIEN HONGROIS (PÁRIZSI MAGYAROK) című folyóirat 1984. évi március-áprilisi számában hatoldalas, fényképekkel illusztrált tanulmányban méltatja Kallós munkásságát.

A Magyar Nemzeti Galériában - az állagjegyzék szerint - tizenegy szobrot és két plakettet őriznek alkotásaiból. Az első nagyszerű műve - a 180 cm magas, bronz Dávid-szobor - mellett

márvány, terakotta, bronz és aluminium szobrok, ezüst érmek találhatók, 21 és 60 cm közötti méretben. Városunk Kallós Ede emlékét is őrzi az első világháborúban elesettek tiszteletére állított emlékművel. Talán nincs is olyan települése az országnak, ahol az első világháborúban elesetteknek valamilyen emléket ne állítottak volna. Csak Magyaróvárott három ilyen emlékmű készült.

Legkorábbi a Városkapu téren álló obeliszk. A MOSONVÁRMEGYE 1935-ös évfolyamának egyik cikke kifogásolja, hogy a mű nagyon általános, kiegészíteni javasolja az elesettek névsorával; bajtársak, egyesületek, ipartestületek, intézmények, hozzátartozók vésethetnék márványba a hősök nevét. A márványtáblák - ajánlja az akkori írás - a temető repkénnyel befuttatott falára kerülhetnek, így hősi emléktér alakulna ki, s a tér neve is lehetne Hősök tere.

Az Akadémia - a mai Agrártudományi Egyetem - 120-ik tanévének megnyitóján, 1937. október 3-án, vasárnap, trombitaszóval és tábori misével avatták fel a vár előtt azt a sírjellegű emlékművet, ami - Hajós István budapesti műépítész tervei alapján - Péter György helyi szobrász alkotása, s körítő kőfalára 42 elesett hallgató nevét vésték. És nincs olyan esztendő, hogy halottak napján ne díszítené azt friss koszorú vagy néhány csokor virág!

A harmadik - a 48-as téri - a Magyaróvárott leszerelt pozsonyi ezredek emlékműve, aminek nőalakja szülőhazánkat, Hungáriát szimbolizálja. A fenséges nőalak, ölében az egykori koronázóvárost jelképező négytornyú várral, jobbjaival pallosra támaszkodva, méltósággal néz el Pozsony irányába. Felirata egyszerű:

HAZÁÉRT

1914-1918

A M. KIR. VOLT POZSONYI 13.

HONVÉD- ÉS NÉPFÖLKELŐ

VALAMINT 307. HONVÉDGYA-

LOGEZRED VILÁGHÁBORÚBAN

ELESETT HŐSEI EMLÉKÉRE

A bástyaszerű talapzat előlapján bronz dombormű, rajta négy alak. Az első - balról jobbra - tiszt, pisztollyal, karddal. Mögötte honvéd áll, zászlóval. A következő jobbában puskát emel, a negyedik baljában leeresztett fegyver, jobbában kürt. Fújja a roham jelét. A talapzat két oldalán - az alakulatok hovatartozására utaló - két-két címer volt, amelyek egyszer - a vakbuzgóság vagy a fémgyűjtés szenvedélye révén - eltűntek ugyan, de Egyesületünknek sikerült azokat rekonstruálni és újra elkészíttetni. Így az emlékmű fennállásának 50. évfordulójára ismét ékesíti azt..

A félévszázada álló Hungária szobor városunk 48-as terét ma is díszíti; gyönyörködteti a városlakókat és átutazókat egyaránt, méltósággal emlékeztetve a hősökre, a múltra, melynek tisztelete a jövőbe vetett hit alapja is!

A Sóház

A Sóház a 48-as tér monumentális épülete. Sok viszontagság - toldás, átépítés, tatarozás - érte. A legutóbbi helyreállítása-kor még teljes lebontásának szükségessége is felmerült.

Az épülettömb eredetileg kapucinus rendháznak és templomnak készült. A kapucinusok 1697-ben kaptak letelepedési engedélyt és láttak hozzá a kolostor építéséhez. A telket a város adta (in fundo oppidi Ovariensis), ami - az óvári plébánia protokolluma szerint - a város északi kapuja előtti (ante portam superiorem) terület volt.

A kapucinus barátok óvári kolostora minden alapítvány nélkül, közadakozásból, a jótevők adományaiból és - nem utolsó sor-ban - a szerzetesek kétkezi munkája nyomán jött létre. A templom építése 1717-1718-ban kezdődött és 1724-ben fejeződött be. Egy - 1725. évi, római - jelentés szerint "conventus cum ecclesia sen-sim aedificata sum", vagyis elkészült a kolostor és a templom, amit Kantalicei Szent Félixről (meghalt 1586-ban) neveztek el, aki maga is koledáló (kolduló) barát volt, s ezidőben avatták szentté.

A kapucinusok Itáliából származó szerzetesek, ezért érthető, hogy templomukat és rendházukat olasz barokk stílusban építették. A minta, amit követtek, a római rend - Giocomo della Porta által tervezett - temploma volt. Mint az olasz előképeknél általában, itt is az impozáns épület mögé csatlakoznak - négyszöget alkotva - az alacsonyabb és keskenyebb épületek: a sekrestye, az oratóri-um, a kolostor. A belső udvarról - a quadrumról - nyíltak a cel-lák, itt szám szerint húsz.

A templomnak nincs tornya - amint ez Szále János, jóval ké-sőbb és ezért valószínűleg korábbi rajzok, elbeszélések alapján készült festményén (7. kép) is látható - mert a kapucinusok regu-lája szerint nem is lehet. A templom homlokzata, jobb oldalán a-

7. kép

Szále János: A kapucinus templom. Olajfestmény.
Eredetije a Hansági Múzeum Képtárában látható.

lacsonyabb tetővel, a kapucinusok lorettói kápolnája látható. Májig eredeti alakjában egyedül a kiskapu kőkerete őrződött meg, amelyen a legutóbbi időkig a húzós csengő helye is látható volt.

Szále - egy másik képén (8. kép) - az udvart a kolostor és a sekrestye találkozásának szögletével ábrázolja. A kis kolostorkert a nyugati oldalon, az épületek és a kerítésfal között, udvarban folytatódik.

Szále János (1810-1870) - polgári foglalkozása szerint megyei tisztviselő - ismert festő volt, akinek magyaróvári vonatkozású festményei mind a Sóház épülettömbjével kapcsolatosak. Így egy következő képe (9. kép) a kolostort ábrázolja a Lajta-híd, akkor még Kapucinus-híd felől. Jól látható a képen a kolostortető fölé emelkedő sekrestye-rész, és az előbbinél magasabb templom nyúlánk tetőzete. Bal oldalt, a fák között, kivillan a várépület északnyugati saroktornyának sisakja. De ezen az oldalon látható még egy kis épület is, a gubacsmalom, melyben a tímárok szükségletére csersav készült. A bőrványoló - Lederwalke - vízerővel működött.

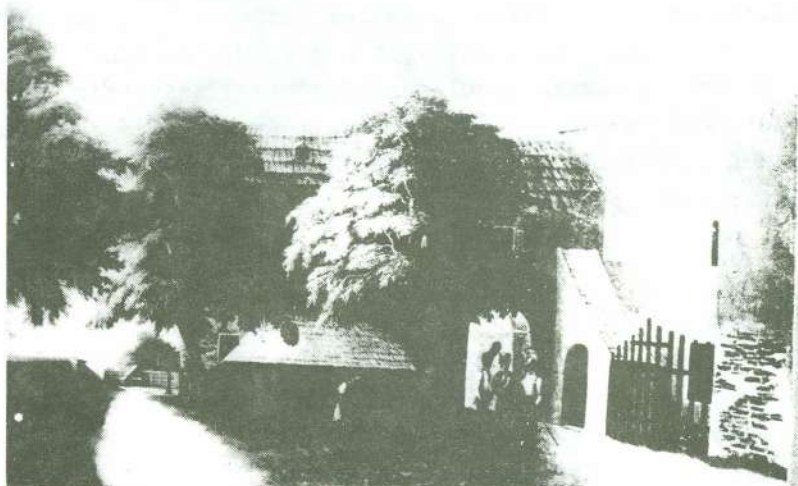
A kapucinusok templomának értékét növelte a benne elhelyezett két ereklye, ami a római katakombák feltárásakor került napvilágra; Szent Krisztina és Szent Augusztusz földi maradványai, amelyeket VI. Pius 1776-ban, névnapi ajándékkul küldött a főhercegi párnak, Mária Krisztinának és a férjének. A díszes üvegszekrényben lévő ereklyék - a rend feloszlata után - 1790ben kerültek mai helyükre, az óvári plébániatemplomba.

Az egykori kapucinus templom főbejárata a mai 48-as térre nézett, a kolostoré pedig a Pozsonyi, mai Lenin útra. Itt a porta kőkeretes kapuja mellett a fogadó, illetve nappali vendégszoba, a konyha és az ebédlő helyezkedtek el. Kamra, könyvtár, vendég-háló, betegszoba, raktárak és lépcsőházak voltak még az épületben. Az épület mögött gazdasági udvar, zöldséges- és gyümölcsöskert.

A szerzetesek jelentős segítséget jelentettek az óvári, a levéli, a lajtakátai és a kálnoki plébánosoknak, híveik lelki gondozásában. A laikus - nem felszentelt - testvérek pedig, különösen járványok idején, ápolták a betegeket. Ellátták őket gyógyfűvekből összeállított teákkal, törődtek a magatehetetlen öregekkel, és segítettek a fiataloknak a mezei munkában és a házáépítésnél. Munkájukért pénzt nem fogadtak el, csak alamizsnát.

II. József 1783-ban - az egyházi befolyás csökkentésére - feloszlatta mindazokat a szerzetesrendeket, amelyek nem folytattak oktató, hivatásos betegápoló vagy tudományos tevékenységet és így biztos jövedelemmel nem rendelkeztek. Így 1787-ben az óvári kapucinusokat is szélnek eresztették. Ingóságaik - feltehetően - Mórra, Tatára, s a közeli templomokba kerültek. Ingatlanaikat az uradalom vásárolta meg.

A hajdanvolt szép épületet a múlt század elején klasszicista stílusban építették át. Az olasz barokk templomból lakásokat alakítottak ki az uradalom alkalmazottainak. De volt itt sóraktár is. A magyaróvári "Salniterei" az egyik legnagyobb jövedelmet - sójövedéket - jelentő "sóhivatal" volt az 1870-ben működő 46,

8. kép

Szále János: Kolostorkert. Olajfestmény.
Eredetije a Hansági Múzeum Képtárában látható.

9. kép

Szále János: Kapucinus-híd, háttérben a Sóház. Olajfestmény.
Eredetije a Hansági Múzeum Képtárában látható.

királyi sóhivatal közül. Volt az épület magtár és lovassági lak-tanya is. Az 1880-as években az épület hátsó traktusában a fér-fidalárda próbaterme volt. Itt volt még az UTOLSÓ GARAS vendég-lő is. Különszobáinak faburkolatát tájképek díszítették, amelye-ket Szále János festményei nyomán készítettek. A századforduló-tól egészen a felszabadulásig az épület egy részét a Kisbéri Állami Ménestelep bérelte.

10. kép

A magyaróvári sóhivatal pecsétje
Rajzolta Karczagi Endréne

Egy korábbi leírás így jellemzi: "Kétemeletes lakóépület, övpárkánnyal, a sarkokon quaderezéssel, a déli főhomlokzaton kö-zépmotívummal, 2-2 lizéna által közbezárt három osztatú 1-2-1 arányú ablakkal, egyébként három ablaktengellyel, az ablakok a-latt könyöklő-párkánnyal, mely a sarkokon és a lizénáknál meg-szakad. Homlokzata a múlt század elején klasszicista külsőt ka-pott".

Mai homlokzatát a hamis quader-kő utánzat már nem rontja. Klasszikusan egyszerű homlokzatának tagolását pasztelsárga-fe-hér festése emeli ki.

Az épület ma lakóépület, a földszintjén részben üzletekkel.

11. kép
A Sólház ma

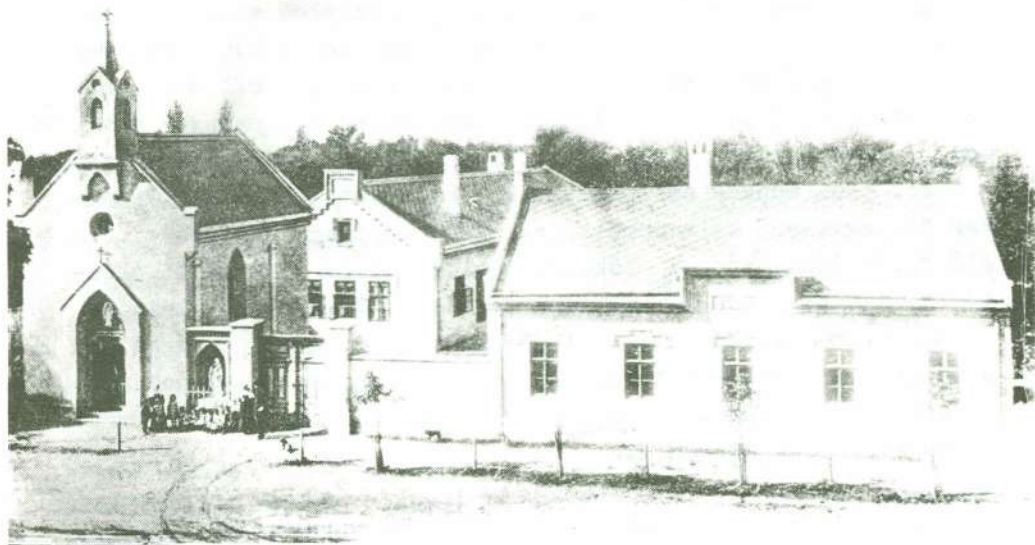
A Hildegardeum

A tér északnyugati sarkán - a Móricz Imre és a Hámán Kató utcák által határolt területen - áll a néhai Hildegardeum, ma napközi otthonos óvoda. Épületei Jummerspach Frigyes uradalmi főépítész, akadémiai tanár tervei alapján készültek. Az óvodaépület és a lakóház részére a Hildegard-alapítvány 1881-ben vette meg a telket, 6400 forintért, és 1882. augusztusában Zalka János győri püspök fel is avatta a kisdedővót. Frigyes királyi herceg és felesége, Izabella bőkezű adományai és a város polgárainak tetemes segítsége révén már 1885-ben bővítették az apácák lakását és 1886-ban az óvodát.

A két épület, s majd az 1883-ban épült kápolna is azonos módon, egységes építészeti díszítő elemekkel készült. Az ötablakos óvodaépület - utca vonalával párhuzamos - nyeregtetejét közepesen mozaikképpel díszített párta törte meg, rajta bibliai jelenet: "Engedjétek hozzám a kisdedeket".

Az ablakokat, az oromfalak díszítéséhez hasonlóan, lépcsős ornamentika emelte ki. Kár, hogy az épület többszöri bővítése és tatarozása során minden "munkaigényes" részlet - a falsíkokat megtörő, szerkezeti kialakítást hangsúlyozó kiemelkedés - a régieket dicsérő mives megoldás eltűnt az épületről.

A gót stílus elemekkel kialakított kápolnát a lourdesi jelek ötödik évfordulóján, 1883-ban Gladich Pál magyarkimleai plébános és édesanyja, Gladich Pálné Zincz Terézia - kereskedő özvegye, a nőegylet alelnöknője - saját költségen és az alapítvány telkén építtették. Az egyszerű, téglalapú épület bejárata csúcsíves, felette rozetta, nyeregtetején fióktorony ül. Hosszanti falán egy-egy csúcsíves ablak, amit két oldalról lizéna keretez. A hajóban, fémbe öntve, latin nyelvű szöveg az alapítás tényét és az alapítók nevét örökíti meg. A szentély sziklabarlangot imitál.

12. kép

A Hildegardeum épületcsoportja. Századeleji fénykép.
Eredeti je a magyaróvári plébániahivatalban látható.

A kápolna berendezése adakozásból jött össze. Dr. Sótér Ágost ügyvéd szentségtartót, dr. Steiner Fülöp nagyváradi kanonok kelyhet, mások egyházi ruhákat adományoztak. Gladich Pál a kápolna fenntartására is tett alapítványt, amit dr. Cselley János királyi közjegyző még megtetézett.

A kápolna és az óvoda között - egy neogótikus falmélyedésben - szent Hildegard szobra áll, aki 1098-1179 között élt, apáca, majd apátnő, kolostoralapító volt. Látományainak és ki nyilatkoztatásainak leírása a wiesbadeni kódexben található. Elmélkedései Scivias címen 1513-ban jelentek meg először, de kiadatlan műveit Pitra kardinális 1882-ben még megjelentette. Ma Hildegard a reggelente gimnáziumba itt elsiető diákok "védő-szentje". De élt a kápolnával kapcsolatban hiedelem a gazdász-hagyományokban is. Hitték, hogy a nehezebb colloquiumok kimene-tele függ a kápolna perselyébe előzetesen hullatott "garasok" mennyiségétől. Siker esetén a hálapénzzel sem fukarkodtak!

Magyaróvárott - Steiner Márton (1828-1892) apátplébános szorgalmazására - 1874-ben jótékonyági nőegylet alakult, ami Albrecht (1817-1895) királyi herceg - fiatalon elhunyt feleségének, Hildegardnak nevét vette fel. Bár az egylet célja - a nyomor karitatív enyhítése mellett - alapvetően a kicsinyek nevelésének megszervezése volt, ugyanakkor sokrétű tevékenységet folytatott. "Női munka- és ipariskolát" alapított, ahol a növendékek "az egyszerű kelmeneműek, s a kézi ipar egyéb termékeinek előállításában nyertek előkészítő elméleti és gyakorlati oktatást". A tapintatos választmány a szűkölködőknek időről-időre juttatott adományok mellett - amelyekről évkönyvek bőséggel beszámolnak - gondoskodott arról, hogy "a szegény hajadonok női munkában nyerjenek oktatást, hogy képesebbé legyenek kenyerüket becsületes úton keresni".

A kisdedóvó alapításának első kezdeményezője Auer József kovácmester és nagyházú polgár, a városnak 1848-ban azévi bírája. Márciusban bekövetkezett hirtelen halála miatt nem válósíthatta meg kedves eszméjét. Az évszám azért is jelentős, mert a hazai első óvoda, Brunswick Teréz Angyalkertje, Budán is csak 1828-ban létesült, kisdedóvásról törvény pedig először 1891-ben született.

Magyaróvár és Lucsony rászorulóí részére a Hildegard nőegylet 1882-ben alapította ezt az óvodát, ami a kisdedek nevelő felügyelete mellett jelentette, hogy anyáik munkát vállalhattak. A főherceg két tanító-óvónői állást tartott fenn. Támogatásával 1886-1887-ben a nőnevelés terén is tovább léptek. Az elemi iskolát végzettek részére felsőbb leányiskolát nyitottak, ahol a természettudományi és vallástani stúdiumok mellett, csekély külföldi-jazásért szabadkézi rajzot, kézimunkát, zongorát, francia nyelvet - mint rendkívüli tárgyakat - is tanítottak. Az alacsony óradíjak és egyéb "ármánykodások" miatt nem prosperált kellően e felsőbb leányiskola, miéértis 1891-ben "ideiglenesen" bezárták.

Az egylet bevételét a tagdíj (évi 2 frt 40 kr), a kegyes

adományok, alapítványok és a jótékony színelőadások és hangversenyek rendezéséből befolyt összegek jelentették, amelyeknek felét minden évben tőkésíteni tartoztak.

Egy lucsonyi polgár, Eberhardt József (1808-1897), a Pestetich uradalom nyugalmazott számvevője, Lucsony utca 16. számú házának eladási árát és még 5000 koronát - magánalapítványként - az egyletre hagyományozott, amit aztán hadikölcsönbe fektettek. Az alapító levél szerint a rászoruló, szegénysorsú és arra érdemes tanítványok, valláskülönbség nélkül, évi egyszeri ruha- és cipősegélyben részesülhettek volna belőle.

Krivinai Lonovich Franciska Margit végrendeletileg az egyletre hagyta Poszony, Ventur utca 15. számú háza eladási árának harmadát. Az összeg azóta se érkezett be - az egyleti jelentés szerint.

Az egylet - jótékonyági akcióinak fedezésére - pénzvagyona kamatait használta. Az első világháború utáni inflációban az alapítványi tőke teljesen elértéktelenedett. Így tevékenységük ezután az óvoda fenntartására korlátozódott, ahol - az 1936. évi jelentés szerint - a gyermekek 70 %-a tandíjmentességet élvezett.

A nőegylet, valamint az általa alapított és fenntartott óvoda első védnöke - 1882-ben - Batthyány Ludovika grófnő, a mosonmegyei főispán felesége volt. Őt lánya, Croy-Dülman Izabella, Frigyes királyi főherceg felesége (1882-1932) követte, majd 1945-ig Habsburg Gabriella főhercegasszony viselte e tiszteletet. Az egylet alapítványtevői és jóakarói közül is álljon itt még két név: Bőhmné Kanz Katalin (1808-1897) nagytrafikos, Denglázi Wittmann Károly Gyula (1836-1929), az Akadémia alapításáért Denglázi előnévvel és nemességgel kitüntetett Wittman Antal fia.

Az egyletet 24 tagú választmány vezette. Az első évben 202 tagjuk volt. Ezek közül néhány név (e családnevek más vonatkozásban is fennmaradtak Magyaróvárott): Czéh Anna, Elza, Hermin;

Gladich Mária; Jammerspach Fanny, Natália, Helén; Masch Adelheid; Nedeczky Izabella, Eleonóra, Irma; Sporzon Anna; Thalmayer Anna.

Az egyesület titkára, Pintér Gyula c. prépost írja a belügyminiszterhez címzett 1945. szeptember 3-án kelt levelében, hogy az 1880. óta működő óvoda oktató-nevelő munkájának része van abban, hogy az alapításkor még 40 %-ban német ajkú lakosság az 1940-es népszámláláskor már 95 %-ban magyar anyanyelvű volt.

Ma, e nagymultú intézmény helyén 125 gyermek befogadására alkalmas napköziotthonos óvoda működik. Az öt, egyenként 25 fős csoport foglalkozásait 10 óvónő vezeti. Minden csoportnak önálló szobája van, külön mosdókkal, higiéniai felszereléssel. A szolgálati lakás megszüntetésével tornaszobát tudtak kialakítani és az óvónők is nevelői szobához jutottak.

Az építési munkálatok befejezésével a kert felújításához látnak, ahol képzőművészek által tervezett fa játszótéri játékokat fognak elhelyezni. A téglafal is, amelyen korábban még három sor szögesdrót is volt, leomlik, izléses léckerítés kerül a helyére. Az óvodások kevésbé érzik majd bezárva magukat, s az arra sétálók is elgyönyörködhetnek a gyermekek, gyermekeik önfeledt, gondtalan játékában.

A lakóházak sora

A tér nyugati oldalát lakóházak szegélyezik. A múlt század végén és a századfordulón építették azokat. Egyik sem műemlék vagy műemlékjellegű épület, de pár szót mégis megérdemelnek, hiszen koruk ízlését és igényességét hűen kifejezik. A mai, túlzottan leegyszerűsített homlokzatokkal szemben ezek szépen tagolt felületű épületek. Egyszerű polgárházak, nem tellett drága burkolatra, de amit téglából, habarcsból, gondos munkával ki lehetett alakítani, azt jó ízléssel, mértéktartással hozzák.

A lakóházak sorából a századfordulón egyedül a 4. szám ház állt. A mellette lévő telken a hatalmas szénapajta az itt élők megélhetési forrásáról, foglalkozásáról árulkodik.

A 48-as tér 4. számú házát Drobilits ügyvéd építtette szolid, eklektikus stílusban. Eredetileg a két-két kétszárnyú ablak között középen nyílt az épület bejárata, amit később a Móricz Imre utcai oldalra helyeztek át. A házban ma a MÉZES TEÁZÓ működik, ami hangulatos és édes színfoltja a környéknek.

13. kép

A korabeli fénykép alapján készült rajzon a 4. számú ház látható, még térre nyíló kapuval. Mellette hatalmas pajta. Hátterben a Hildegardeum és a Sóház oldalsó épületszárnya

A 48-as tér 3. számú házát - a Magda-néni házát - a Magda-féle gyógyszerház tulajdonosai építtették. Tipikusan eklektikus épület, ikerház. A bejárata közepén, jobbra-balra három-három kétszárnyú ablaka néz a térre. A homlokzata szépen tagolt, tagolását festés emeli ki. A kaput girland keretezi és a felette lévő vakablak nyújtja meg. A szélső ablakokat is a tető elé nyúló párta emeli meg. Az ablakokat keretező félpillérek timpanont tartanak, bennük üres pajzsmező.

A házát a század első évtizedeiben Jenny György városi főjegyző és Ruff Andor nyomdász, a MOSONVÁRMEGYE című hetilap főszerkesztője lakták.

14. kép

A Magda-család címere az óvári temetőben lévő síremlékről

A 48-as tér 2. számú házát Gyárfás József, az Akadémia egykori tanára építtette 1929-ben, Smickl Húgó és Antóni Brúnó építési vállalkozókkal. A ház homlokzata szimmetrikus elrendezésű. Középpütt két kétszárnyú ablakot fog közre két-két lizéna, a széleken háromszárnyú, vasrácsos-kosaras ablakok. A rácsok ridegségét tarka begóniák oldják fel, megtöltve sőt túlfolyva azokon, élénkítve a homlokzat nyugodt vonalvezetését.

A tér ezen háza méltán kapta a Gyárfás-ház elnevezést. A magyar növénytermesztési tudományok klasszikus művelője volt Gyárfás József (1875-1965), akiről utcát is neveztek el városunkban. Az

15. kép

A 48-as tér házsora, ma

A homlokzatok célszerűséget, kiegyensúlyozottságot tükröznek, mértéktartó, jó ízléssel díszítettek.

Ősi óvári Akadémia kapuját 1894-ben lépte át, és 1896-ban kitűnő eredménnyel zárta le tanulmányait. Rövidesen - 1899-ben - a Nővényttermesztési Kísérleti Állomásra került Cserhádi Sándor mellé. Később - 1909-ben - nagynevű elődjének, Cserhátinak halálával, az Állomás vezetője is lett.

A műtrágyák helyes használatának kimunkálásával, a sortrágyázás bevezetésével és népszerűsítésével, majd "A sikeres gazdálkodás szárazságban" című munkájával és eredményeivel előkelő helyen áll a világirodalomban is. Mint kísérletügyi főigazgató, 1933-ban vonult nyugalomba és olyan hagyatékot hagyott hátra, amely hazai és nemzetközi vonatkozásban egyaránt öregbítette a Magyaróvári Akadémia hírnevét. E nagyszerű tudós csak névleg vonult nyugalomba, mert szinte élete utolsó percéig aktív kutató maradt.

Életművéért több, magasszintű elismerésben részesült. A Bu-

dapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem 1941-ben tiszteletbeli doktorrá avatja, a Magyar Tudományos Akadémia 1952-ben a mezőgazdasági tudomány doktorává nyilvánítja, 1955-ben Kossuth-díjjal és a Munkaérdemrenddel tüntetik ki. Az Alma Mater - a ma 169 éves Agrártudományi Egyetem - hűségese tanítványát arany-, gyémánt- és vasdiplomával jutalmazta. Halála tizedik évfordulóján, 1975-ben, tudományos üléssel tisztelgett emlékének.

A 48-as tér 1. számú házát Krausz szabómester építtette, építési vállalkozója Höhnél volt. Az egyemeletes lakóház négy-négy kétszárnyú ablakkal és könyöklőkkel néz a térre. Az ablakok között függőleges - bástyaszerű - félpillérek, az eresz alatt körbefutó keskeny, csipkézett párkány, közte konzolok, a két szint között három- és négyágú bemélyített díszítmények láthatók, neogót stílusban. Az épület hátsó frontjához - a Lajta-parton - háromablakos, földszintes épületrész csatlakozik. Ez volt a szabóműhely. Az emeletre külső lépcső vezet, melynek szélfogóját hajdan színes üvegmozaik díszítette. Kertkapuja kovácsoltvas, jelenleg leemelve várja, hogy vissza kerül-e vagy elkallódik.

16. kép

Krausz szabó háza

A házat 1928-ban a nyomdász Czéh-család vásárolta meg; Czéh Mária ma is lakja.

Ennyit a 48-as tér lakóházairól, de - várostörténeti kapcsolódása kedvéért - érdemes kitérni arra, hogy a győri Czéh Sándor 1835-ben Magyaróvárott nyomdát alapított. Ez - Huszár Gál itt működött (1554-1560) nyomdája után - a második. A nyomdát 1838-ban könyvkereskedés, majd kölcsönkönyvtár megnyitása követte. A nyomda a Magyar utca 3. számú házban működött, aminek hátsó traktusa a Soós János utcára szolgál. A ház egy részét az óvári utcaképhez még pár éve hozzá tartozó toprongyos, szakállas, koldús-filozófus Ottmár lakta. Halálával, mint a hú kutya, a ház is rohamos pusztulásnak indult. Ez az épületegyüttes - óvárosi központi fekvése és várostörténeti jelentősége miatt - megérdemelné, hogy múltjához méltó funkciót kapjon.

17. kép

Magda-féle ház a 48-as téren

Forrásmunkák

BENDA K.: Magyarország történeti kronológiája. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1981.

BODNÁR É.: Az újra felfedezett Tornyai. Gondolat Kiadó. Budapest. 1987.

BORSA K.: Magyaróvári vár és az Agrártudományi Főiskola rövid története. Agrártudományi Egyetem. Mosonmagyaróvár. 1973.

CSABAI I.: Fakeresztek mentén, népek országútján. Egyetemi Nyomda. Budapest. 1935.

EBERHARDT JÓZSEF ALAPÍTÓLEVELE. Kézirat. Plébániahivatal. Magyaróvár. 1904.

FOGARASSY L.: Pozsony és a proletárdiktatúra. Irodalmi Szemle. Pozsony. 2:269-274. 1959.

FOGARASSY L.: A Duna-vonal védelme a Tanácsköztársaság idején. Arrabona. Győri Xantus János Múzeum. Győr. 1960.

GALÁNTAI J.: Magyarország az első világháborúban 1914-1918. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1974.

GECSÉNYI L. - HORVÁTH Z. - SINAY J.: Válogatott dokumentumok a Győr-Sopron megyei munkásmozgalom történetéből (1919-1928). Győrmegyei Lapkiadó Vállalat. Győr. 1979.

GENTON I.: Magyarország művészeti emlékei. Budapest. 1903.

ISPÁNKI J.: Az általános leányiskola I-IV. o. és az önálló társulati női kereskedelmi szaktanfolyam évkönyve 1946/47. Mosonvármegye Könyvnyomdája. Mosonmagyaróvár. 1947.

KÉPZŐMŰVÉSZET (GYÖNGYÖSI NÁNDOR szerk.). 3. évf. Budapest.

KÉPZŐMŰVÉSZET (GYÖNGYÖSI NÁNDOR szerk.). 6. évf. Budapest.

KÉPZŐMŰVÉSZET (GYÖNGYÖSI NÁNDOR szerk.). 8. évf. Budapest.

LAKATOS K. - KRASZNER I.: Mosonmagyaróvár műemlékei és városképi vizsgálata. Kézirat. Mosonmagyaróvár. 1954.

LEVÁRDY F.: A magyaróvári templom. Ecclesia. Győr. 1974.

LIPTAI E.: Magyarország hadtörténete 2. kötet. Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 1985.

LYKA K.: Szobrok a századfordulón 1896-1914. Corvina Kiadó. Budapest. 1983.

MAJOR P.: Mosonmegye monográfiája II. füzet. Magyaróvár. 1886.

MILD GY.: A magyaróvári Hildegard Jótékony Nőegylet története. Kézirat a Háman Kató úti óvodában. Mosonmagyaróvár. 1948.

MOSONVÁRMEGYE (RUFF ANDOR szerk.). 17. évf. 01.07., 03.13., 03.19., 05.18., 08.17., 09.15. Magyaróvár. 1919.

MOSONVÁRMEGYE (RUFF ANDOR szerk.). 33. évf. 01.17., 10.24., 11.02., 11.07., 11.17., 11.24., 12.08., 12.24. Magyaróvár. 1935.

MOSONVÁRMEGYE (RUFF ANDOR szerk.). 34. évf. 01.09., 01.19., 02.02., 02.06., 02.13., 02.16., 03.01., 03.08., 04.05., 04.16., 06.17., 06.28., 07.18., 08.22., 11.29. Magyaróvár. 1936.

MOSONVÁRMEGYE (RUFF ANDOR szerk.). 35. évf. 01.09., 02.03., 10.07. Magyaróvár. 1937.

MOSONVÁRMEGYE (RUFF ANDOR szerk.). 36. évf. 02.06., 05.05., 05.22., 06.02., 06.05., 05.09., 06.19. Magyaróvár. 1938.

MŰVÉSZET (LYKA KÁROLY szerk.). 4:56, 202, 218, 270, 338. Budapest. 1905.

MŰVÉSZET (LYKA KÁROLY szerk.). 6:266, 424. Budapest. 1907.

MŰVÉSZET (LYKA KÁROLY szerk.). 7:73-89, 204, 271. Budapest. 1908.

NEUMANN T.: Pozsonyiak a tűzvonalban Lublin és Ivangorod előtt. A szerző sejtát kiadása. Concordia Könyvnyomda és Lapkiadó Vállalat. Bratislava - Pozsony. 1931.

ORTVAY T.: Pozsony város története. Pozsonyi Első Takarékpénztár kiadása. Pozsony. 1892.

RENNER G.: A polychrinai útközet 1914. augusztus 23. Rábaközi Nyomda és Lapkiadó Vállalat. Sopron. 1931.

RUFF A.: Mosonvármegye Emlékkönyve. A Mosonvármegyei Hírlap 25 éves fennállása alkalmából. Mosonvármegye Könyvnyomdája. Magyaróvár. 1928.

SZABAD NÉP. 1950. március 15.

SZABÓ L.: A nagy temető. Kossuth Kiadó. Budapest. 1982.

SZABÓ L.: Piáve 1918. Kossuth Kiadó. Budapest. 1986.

SZIJ R.: Tallós Prohászka István. Mosonmagyaróvári Városi Tanács. Győr. 1979.

TANÁCSÜLÉSI JEGYZŐKÖNYVEK. Mosonmagyaróvári Levéltár. 1934. 02.26., 1935.12.09., 1937.01.31., 1937.02.01., 1947.

TUBA L. - LUKÁCS A. - BACSÓ A.: Mosonmagyaróvár és vidéke munkásmozgalmának története 1919. augusztus 1. - 1945. MSzMP Győr-Sopron Megyei Bizottsága. Győr. 1982.

UZSOKI A.: Mosonmagyaróvár. Idegenforgalmi Hivatal. Sopron. 1958.

UZSOKI A.: Száde János magyaróvári festő 1810-1870. Arrabona. Győri Xantus János Múzeum. Győr. 1960.

VARGA J.: Emlékbeszéd Gyárfás József halálának 10. évfordulóján. Kézirat. Agrártudományi Egyetem. Mosonmagyaróvár. 1975.

VESZPRÉMY D.: Jegyzetek ágyúszó mellett. Toporoutz és Rance. L.I. Könyvkiadó. Miskolc. 1936.

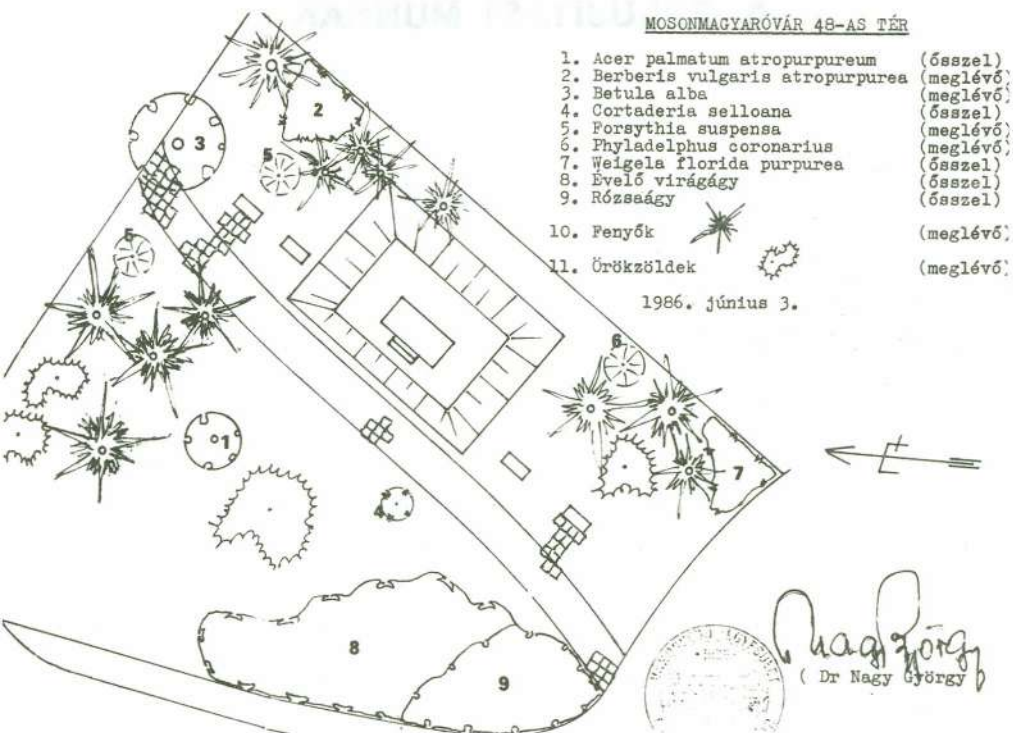
WEIS F.: A magyaróvári plébánia. Kézirat. Borsa Károly tulajdonában. Mosonmagyaróvár. 1965.

A FELÚJÍTÁSI MUNKÁK

A tér

A szobor körüli terület parkosított volt, átlósan tipegő szelte át, mellette padok. A talajszint a szobor talapzatához, de a teret határoló járda és szegélykő szintjéhez képest is alacsonyabb volt, ezt meg kellett emelni.

A felújítási munkák során, amelyet a Környezetvédő Szakosztály szervezett, 1200 m² tereprendezés történt 120 m³ föld ide szállításával, elteregtetésével. A pázsit újraterelítése mellett 70 db évelő növényt és díszcserjét ültettek el 46 m²-en. Az utat is - a sétálók számára kellemesebb vonalvezetéssel - módosítva, a járdalapok újrafektetésével felújították, és ennek megfelelően kerültek az új padok is elhelyezésre.

18. kép

A parkfelület felújítási terve

A feltöltéshez felhasznált termőföldet - társadalmi munkában - a 19. számú VOLÁN Vállalat, a Vízépítő Vállalat és a rajkai "Egyetértés" MgTSz szállította. A parképítési munkát - az Egvesületünk megrendelésére - a FLEXUM Vállalat végezte.

Az emlékmű kompozíciós egységéhez tartozik, Kallós Ede eredeti elképzelésének megfelelően, a teret lezáró kerítés és a mögötte lévő jegenyesor, amelynek sötétzöld fala előtt még jobban érvényesül a szobor fehérsége. Az Egyetem Gazdasági Hivatala felújította a kerítést, a Kertészeti Tanszéke pedig - a jegenyefasorról begyűjtött dugványokból - előállította a pótláshoz szükséges anyagot. A begyűjtés helyét azért érdemes kiemelni, mert az 1938-ban telepített fasor valamennyi egyede hímivarú, tehát nem magtermő, és ezért virágzás idején elmarad a kellemetlen szemetelése.

A tágabb környezet rendjének megteremtésében részt vett a MOFÉM Vállalat KISz-brigádja. Gyomtalanítottak, takarítottak, ápolták a kőedények kiültetését.

A szobor környezetének felújítására előirányzott költségek a társadalmi munkának köszönhetően lényegesen csökkentek, amiért ezúton is köszönetet mondunk.

A szobor

Egyesületünk Közgyűlésének határozata alapján, a Városi Tanács egyetértésével, megtörtént a Hungaria-szobor felújítása.

A felújításhoz Kőfalvi Imre győri szobrász adott szakvéleményt. E szerint a szobor, ami Ausztriából származó fehér, haszti mészkőből készült, jó állapotú, csupán az árnyékoltabb felületeken megülő mohát kell életképtelenné tenni, és a csapadék levonulása nyomán képződött fekete kérget - mechanikai tisztítással - eltávolítani.

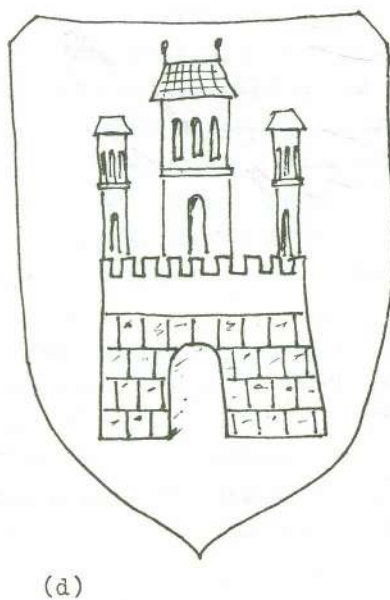
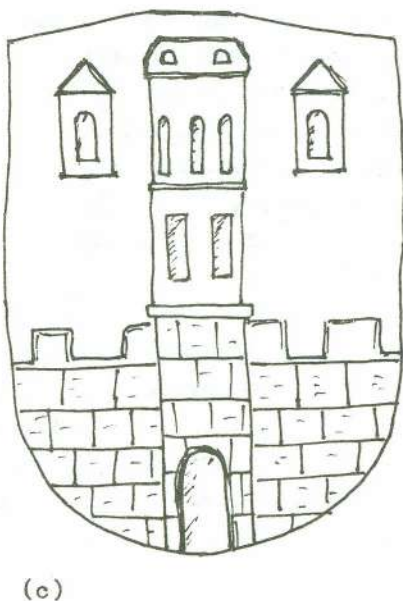
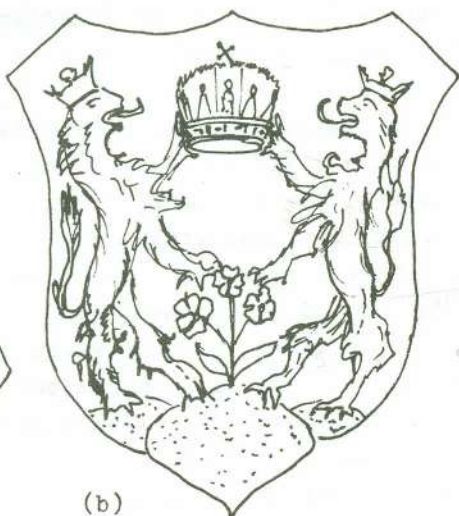
A margitbányai kőből készült alépítményen, valamint a két oldalon elhelyezett vázákön sérülések vannak, amelyeknek kőutántatú javítása indokolt, teljes felületi tisztítással együtt. A posztamens feliratai felújítást és újrafestést igényelnek. Az előlépcsőket az eredeti helyükre vissza kell emelni.

A homloklapon lévő bronz dombormű kifogástalan. Az oldalsó két-két címerpajzs viszont hiányzik. Az eredeti címerek vagy terveik megkerülése esetén visszahelyezendők, illetve pótlandók.

A szobor felújítása 1986. júniusában kezdődött Kőfalvi Imre szobrász irányításával, a Városszépítő Szakosztály szervezésében.

Az állványozási munkához a Győri Állami Építőipari Vállalat Mosonmagyaróvári Főépítésvezetősége és "József Attila" Szocialista Brigádja nyújtott segítséget. A különböző munkáknál közreműködött Szombath Elek ácsmester, Magyar Árpád kőműves, Tomasits József kőfaragó és Sprencz Mihály segédmunkás. A pótlásjellegű szobrászati munkákat és a vázák restaurálását Kőfalvi Imre végezte.

A szobor nőalakjának kíméletes tisztítását az eredeti felület megsértése nélkül el lehetett végezni. Erősebb, stockolóka-

19. kép

Történelmi címerek az emlékművön
 Pozsony (a), Moson (b) megye és
 Magyaróvár (c), Pozsony (d) város

lapácsos felületmegmunkálásra csak a posztamensnél volt szükség. A szövegmezők finomabb megmunkálása után került sor a betűk, az eredetinek megfelelően, fekete színnel történő átfestésére.

A talapzat két oldalán a címerek körvonalai még valamennyire kivehetők voltak, de sem kép, sem emlékezet hitelesen nem őrizte meg azokat. Kialakításuk, elhelyezésük rendje tudomány! Az eredeti állapot helyreállításához ezért - a hézagos emlékezet pótlására - szakértőt kértünk fel. Dr Keszi Kovács László egyetemi tanár, a Heraldikai Társaság elnökségének tagja, készségesen avatott be bennünket - a négy elveszett címer erejéig - a heraldika rejtelmeibe. E szerint, ha katonai egység emlékművére címer vagy címerek kerülnek, azok kiválasztása, elhelyezése meghatározott rend szerint történik. Elhelyezésre kerülhet az ország címere, a toborzó körzet megyéjének és városának, illetve az emlékművet állító városnak és megyéjének címere. Az ország címere a főhelyre - a homlokzatra - kerül. Esetünkben, bár az előlapon erre volt hely, ide címert nem helyeztek. A rangban következő hely a jobb oldal, ami heraldikailag értendő, tehát a szobor helyébe képzelve magunkat, annak a vártó felőli oldala. Ide - a pozsonyi 13. gyalogezeredről lévén szó - Pozsony megye történelmi címere kerül. Alatta a befogadó Magyaróvár mezőváros címere. A bal oldalon a katonai egység névadójának, Pozsony városának és a befogadó város körzetének, Moson megyének címere kap helyet.

A Mosonmagyaróvári Városvédő Egyesület a címerek újbóli elkészítésével Búza Barna szobrászművészt bízta meg, aki annak idején maga is részt vett a szobor kivitelezésében. Az eredetileg külön-külön felerősített címereket most közös alapra, domborítással készítette el a művész, amelyek ezáltal az előlap bronz domborművével is nagyobb stílusharmóniába kerültek.

A kiadvány

A Propaganda Szakosztály egyik célkitűzése, hogy az Egyesületünk minden jelentősebb munkájáról, az azzal kapcsolatban feltárt tényekről, várostörténeti vonatkozásokról kiadványt adjon közre. A Mosonmagyaróvári Városvédő Egyesület elsők között végrehajtott nagyobb feladata a Hungaria szobor és környezete helyreállítása volt. E társadalmi összefogással végrehajtott munka dokumentumait kívántuk összefoglalni ebben a füzetben, amivel célunk Egyesületünk tagságát, városunk polgárait, az érdeklődők szélesebb körét tájékoztatni az emlékmű, a tér és épületeinek értékeiről, történetéről, és az Egyesület által itt végzett munkáról.

A Propaganda Szakosztály munkatervében a kiadvány költségeire előirányzott összeg fedezte a ténylegesen felmerülő kiadásokat, amihez döntően hozzájárult, hogy a kiadvány összeállításában, sajtó alá rendezésében és kiadásában jelentős társadalmi munka fekszik! A szerzők, a mellett, hogy alapos búvárkodással állították össze dolgozataikat, a szerkesztés, tördelés, illusztrálás munkájából is kivették részüket. A füzet külleme a sokszorosítók lelkes társadalmi munkáját dicséri.

Köszönet illeti mindazokat, akik adatközléssel, forrásanyagok rendelkezésre bocsátásával, figyelemfelhívással, tanácsaikkal, vélemény-nyilvánítással hozzájárultak e kiadvány színvonalának emeléséhez.

Bízunk abban, hogy városunk értékeinek feltárásában, gondozásában, védelmében kifejtett egyesületi tevékenység kapcsán születő füzetek kedvező fogadtatásra találnak. Segítik az egészséges lokálpatriotizmus kialakulását. Ezen keresztül is reméljük a hazáját féltő, szerető, azért munkálkodni nem rest szellem erősödését!

a
következő
szolgáltatásait
ajánlja:

- utazások szervezése
- valutaváltás
- szállásbiztosítás
- menetjegyarusítás
- általános információ
- személygépkocsikölcsönzés
- rendezvények szervezése
- termálvizes gyógykúra
- utikönyvek, térképek
- ajándéktárgyak árusítása

FORDULJON HOZZÁNK BIZALOMMAL!
MEG LESZ ELÉGEDVE SZOLGÁLTATÁSAINKKAL!

FLEXUM
Delizsánsz
UTAZÁSI IRODA
MOSONMAGYARÓVÁR

